

## Стан безпеки і оборони України

У статті розглядаються питання безпеки і оборони України, проблеми розвитку оборонно-промислового комплексу, реформування Збройних Сил України.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, модернізація, оборонний бюджет, європейські стандарти, утилізація

В статье рассматриваются вопросы безопасности и обороны Украины, проблемы развития оборонно-промышленного комплекса, реформирования Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: оборонно-промышленный комплекс, модернизация, оборонный бюджет, европейские стандарты, утилизация

In the article are examined the questions of safety and defensive of Ukraine, problem of development, defensive-industrial complex, reformation of Military Powers of Ukraine.

Key words: defensive-industrial complex, modernization, defense budget, European standards, utilization

Україна вносила значну частку в оборону Радянського Союзу. В кінці 80-х років ХХ століття її оборонна промисловість налічувала 334 підприємства та 139 науково-технічних об'єднань і організацій. В них працювало близько півтора мільйона чоловік. Цей потужний оборонно-промисловий комплекс міг в кооперації виготовляти всі види озброєнь.

Криза 90-х років ХХ століття великою мірою зачепила оборонно-промисловий комплекс. Кількість оборонних підприємств зменшилася в 5 разів, кількість працюючих на них – в сім. Якщо в 1991 році оборонна продукція становила 27% загального обсягу машинобудування, то в 1997 році – лише – 4%. [1]

Найслабшим місцем військової галузі України залишається проблема військово-технічної модернізації і переоснащення Збройних Сил новітніми й перспективними зразками озброєнь. В українській армії практично всі існуючі системи озброєнь - радянського виробництва. Ще є зразки часів Великої Вітчизняної війни, озброєння перших повоєнних поколінь. Більше 20 років

перебуває в експлуатації понад 80% озброєнь та військової техніки Збройних Сил України.

Разом з тим, саме Україна має відомі всьому світові ракетноносії для запускання космічних апаратів, значний досвід у створенні космічних апаратів і космічних систем, значні напрацювання в створенні військово-транспортних літаків із високим рівнем технічних характеристик. [2] Лише сім країн світу, серед яких Україна, мають повний цикл проектування та виробництва літаків.

Україна входить у першу п'ятірку розвинутих космічних держав світу, що володіють повним технологічним циклом створення ракетно-космічних комплексів. Це – наукові дослідження, дослідно-конструкторські роботи, організація виробництва, експлуатація й утилізація. За роки космічної ери ракети-носії, створені українськими фахівцями, стартували понад 1000 разів, більше 400 космічних апаратів 60 видів української розробки були за цей час виведені в космічний простір. Україна вийшла на світовий ринок космічних послуг завдяки участі в міжнародному проекті „Морський старт”. Його учасники – Російська Федерація, Норвегія, США, Україна. За оцінками фахівців, „Морський старт” є найдосконалішим за технічним рівнем міжнародним комерційним проектом. На 2005 рік здійснено 17 пусків. [3]

Значні можливості є й у сфері вітчизняного суднобудування. Дев'ять суднобудівних заводів України спроможні виконати будь-які замовлення на будівництво сучасних морських та річкових суден як цивільного, так і військового призначення, а також забезпечити весь комплекс ремонтних послуг.

Реалізуються проекти розвитку танкобудування. Україна входить у п'ятірку країн світу із замкнутим циклом виробництва цієї надзвичайно складної високотехнологічної техніки. Вона за своїми технічними характеристиками не лише не поступається, а за багатьма параметрами перевищує передові світові аналоги. [4]

За результатами 1992- 2003 років Україна спромоглася зайняти гідне місце у першій десятці провідних експортерів озброєння й військової техніки світу.

Вона потіснила таких відомих експортерів зброї, як Швеція, Іспанія, Бельгія. [5] В Україні на оборонно-промисловий комплекс працюють 143 підприємства, 122 з яких державні, 16 – казенні і 5 – приватні. Продукція експортується у понад 40 країн світу. Значна частина з них – країни Азії, понад 10 – Європи, 6 – Африки, а також країни Близького Сходу та Америки. [6]

Але, як показує світова практика, ефективне функціонування виробництва можливе лише за умов, коли обсяги державного оборонного замовлення у 1,5 – 2 рази, а за іншими оцінками у 2 – 4 рази перевищують обсяги експорту озброєння. За цим показником оборонно-промисловий комплекс України перебуває у глибокій стагнації. У 2003-2004 роках експорт озброєння в Україні становив 500 мільйонів доларів. На виконання ж державного оборонного замовлення Міністерства оборони України з розроблення та закупівлі озброєння та військової техніки протягом 2003-2005 років бюджетні призначення складали у середньому 50 мільйонів доларів. [7]

Відомо, що український оборонно-промисловий комплекс дає належні результати лише в кооперації з російським. Понад 400 підприємств російської оборонної промисловості одержують комплектуючі від українських виробників. До Російської Федерації свою продукцію експортують близько 90 підприємств оборонно-промислового комплексу України. [8] Найбільшу залежність від українського виробництва російський військово-промисловий комплекс зазнає в галузі ракетобудування і авіабудування. У цих високотехнологічних галузях вона коливається від 40 до 60 %. [9]

Крім Росії, Україна прагне встановити ділові стосунки для спільної розробки, виробництва, ремонту та модернізації озброєння та військової техніки й з іншими країнами. На початок 2005 року укладено угоди про військово-технічне співробітництво з вісьмома країнами. Це – Болгарія, Греція, Німеччина, Польща, Словаччина, США, Туреччина та Франція. [10]

Для модернізації Збройних Сил України в Державному бюджеті з кожним роком виділяється все більше коштів. Так, з початку 2008 року вперше за роки існування Збройних Сил України прийнято на озброєння автомобілі

вітчизняного виробництва КраЗ. Проводиться робота щодо закупівлі для української армії танків «Булат», розробки новітнього танка “Оплот”, корабля класу “Корвет”, модернізації літаків, створення військово-транспортного літака Ан-70, багатофункціонального ракетного комплексу. [11] Танк „Оплот” є принципово новою машиною. За основними характеристиками – бойовою міццю, мобільністю за захистом – танк „Оплот” перебуває на рівні кращих світових зразків. Ця бойова машина у 2009 році прийнята на озброєння української армії. [12]

Нині за своєю чисельністю Збройні Сили України посідають 13 місце у світі, а за рівнем забезпечення одного військовослужбовця - лише 126. Середньорічні витрати на одного військовослужбовця в країнах НАТО складають 70 тисяч доларів з коливаннями від 12,7 тисячі (Туреччина) до 191,1 тисячі (США). У Росії такі витрати сягають близько 4 тисяч, в Україні – 1,55 тисячі доларів США. [13]

Неефективно використовувались бюджетні кошти, які виділяються на потреби армії. Майже 80% бюджету Міністерства оборони йшло на утримання Збройних Сил. [14] Весь оборонний бюджет був спрямований переважно на вирішення нагальних поточних проблем – з відповідним накопиченням невирішених проблем та консервацією негативних тенденцій, що склалися у Збройних Силах попередніми роками. Таким чином, оборонні бюджети України 2000-2004 років не були бюджетами розвитку. Переважна частина їх спрямовувалася на утримання особового складу армії.

Тим часом, бюджет розвитку передбачає виділення на утримання особового складу не більше 50 % загального обсягу фінансування. Спрямування понад 75 % витрат на утримання особового складу є критичною межею. За нею виділені кошти вважаються „бюджетом проїдання”. За оцінками експертів, ідеальний розподіл оборонного бюджету повинен бути таким: особовий склад – 40 %, експлуатація та обслуговування озброєнь та військової техніки – 30 %, фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, закупівля озброєнь та військової техніки – 30 %. [15]

Зважаючи на це, Міністерством оборони внесені суттєві корективи до процедури визначення потреб Збройних Сил у фінансових ресурсах. Надалі планується подолати критичну межу видатків на утримання особового складу, збільшити видатки на підготовку військ та розвиток озброєнь і військової техніки, завершити перехід до раціональної структури оборонного бюджету України. Водночас, сам процес його формування наближається до західних стандартів шляхом підвищення прозорості, оптимізації структури та контрольованості витрат.

Крім чисто технічних стандартів на системи озброєнь є ще і стандарти бойової підготовки. Як зазначає професор Володимир Оленев, українські пілоти, наприклад, літають усього лишень 5-10 годин на рік. До того ж, ці польоти відбуваються в простих метеорологічних умовах. Зовсім іншими є стандарти західних країн, в тому числі країн-сусідів України – Румунії і Польщі. Наліт на одного пілота становить 100-200 годин на рік. При цьому виконання польотів проходить у складі групи, на малій висоті, у складних метеорологічних умовах. Практикуються заокеанські перельоти з декількома дозаправками в повітрі, виконання реальних бомбометань і повітряних боїв. [16]

Тому реформування Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу є нагальною проблемою. Потрібно переходити на раціональніші й дешевші європейські стандарти. Сучасні операції виграють інтелектуали, оснащені новітніми системами зв'язку, управління військами і вогнем, могутньою високоточною зброєю. Розробку таких систем має забезпечити вітчизняний оборонно-промисловий комплекс у тісній кооперації з іншими державами.

В 2012 році оборонний бюджет збільшено на 3,7 мільярда гривень або на 30 %. Такого бюджету – 16387, 5 мільйона гривень – українська армія не мала ніколи. [17] Це дасть змогу перейти від бюджету «проїдання» до бюджету розвитку Збройних Сил України. Це становило 1,2 % валового внутрішнього продукту. [18]

Розроблена програма значного скорочення української армії. У спадщину від СРСР Україна отримала армію чисельністю до 1 мільйона чоловік. Часи великих масових армій відходять у минуле. За останній час загальна штатна чисельність особового складу Збройних Сил була скорочена майже на 171 тисячу посад - з близько 416 тисяч на початок 2001 року до 245 тисяч, у тому числі 180 тисяч військовослужбовців, станом на кінець 2005 року. [19] На кінець 2007 року чисельність Збройних Сил складала 200 тисяч осіб, у тому числі – 152 тисячі військовослужбовців. [20] У Сухопутних силах налічується понад 74 тисячі осіб, 786 танків, 2304 бойові броньовані машини, 72 бойові вертольоти, 1122 артилерійські системи калібру понад 100 мм. Повітряні Сили мають 208 бойових і 37 транспортних літаків та майже 48 тисяч особового складу. У Військово-морських Силах приблизно 14,5 тисячі особового складу, 27 бойових кораблів та катерів, 8 протичовнових вертольотів, 4 протичовнові літаки, 39 танків, 178 броньованих машин, 65 артилерійських систем калібру понад 100 мм. [21] Концепція подальшого реформування Збройних сил України на 2011-2015 роки передбачає скорочення до 2015 року кількісного складу Збройних сил на 40 тисяч осіб – з 200 до 160 тисяч. [22]

Республіка Польща завдяки вдалому використанню регіональних та глобальних систем безпеки має 150-тисячну армію. [23] Скороченню сприятиме також зменшення терміну служби в армії. Служба юнаків призовного віку в армії скоротилася з 18 до 12 місяців, а для тих, хто має вищу освіту, до 9 місяців. Терміни строкової військової служби на кораблях, суднах і в берегових частинах бойового забезпечення Військово-Морських Сил – 18 місяців. Перехід на скорочені терміни військової служби не вплинув на рівень бойової готовності та не знизив боєздатність військ.

Скорочення терміну служби в армії має наблизити Україну до європейських стандартів і сприяти поетапному переходу всього українського війська на контрактну, тобто професійну, основу. Причому професіоналізація Збройних Сил розглядається Міністерством оборони та Генеральним штабом значно ширше, ніж перехід на контрактні засади. Це – комплектування

Збройних Сил навченими, морально підготовленими, свідомими особливостей військової служби громадянами, готовими до виконання у складі військових формувань із захисту країни від воєнних загроз. Для досягнення цього працюють системи кадрового забезпечення, військової освіти та науки.

Дозволено переходити на контрактну службу військовим після 6 місяців строкової служби. Граничний вік прийняття на військову службу за контрактом - 40 років. Лише професійна армія з соціально захищеними військовослужбовцями може бути надійною. Передбачається до 2017 року повністю скасувати призов громадян на строкову військову службу і перейти до комплектування Збройних Сил винятково військовослужбовцями за контрактом з одночасним забезпеченням інноваційного розвитку оборонно-промислового комплексу та військово-технічного співробітництва. Це підвищить рівень боєздатності військ і значно зменшить терміни приведення в готовність до виконання завдань за призначенням. [24]

Підготовка до переходу Збройних Сил на контрактний принцип комплектування почала вже здійснюватись. Триває створення експериментальних бригад, які першими будуть укомплектовані військовослужбовцями за контрактом. Нині чисельність особового складу за контрактом складає майже 51 тисячу осіб. [25] Запроваджується комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня мотивації громадян до проходження військової служби за контрактом. Грошове забезпечення військовослужбовця за першим контрактом підвищене у 2007 році майже вдвічі. Військовослужбовцям, які проходять службу за другим і наступними контрактами, надана можливість безоплатного отримання вищої освіти у вищих військових навчальних закладах. Запроваджене безкоштовне харчування контрактників під час виконання ними службових обов'язків. Створюється фонд службового житла. Збільшується питома вага військовослужбовців-контрактників з вищою освітою – з 6,6 % у 2006 році до

13,4 % у 2007 році. Повну або базову вищу освіту має кожний сьомий військовослужбовець за контрактом. [26]

Завершено перехід до комплектування основних керівних посад Міністерства оборони України переважно цивільним персоналом. Це відповідає принципам демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави і є європейським стандартом. Нині цивільні працівники центрального апарату міністерства складають близько 80 % його загальної чисельності. Практично це показники, які є в країнах євроатлантичного простору. Цивільна особа – міністр оборони України. Європейська практика стає в Україні нормою.

На законодавчому рівні розмежовані повноваження між Міністерством оборони і Генеральним штабом. Це є головною юридичною передумовою для перетворення Міністерства оборони на орган переважно цивільного управління Збройними Силами України. Введено правову норму, згідно з якою припиняється військова служба військовослужбовців, обраних до парламенту, на час виконання ними депутатських повноважень. Продовжується робота із встановлення співвідношення чисельності між старшими та молодшими офіцерами Збройних Сил України, а саме 40 % і 60 % відповідно. [27]

Демократичний контроль над діяльністю Збройних Сил України проявляється і в тому, що відповідно до наказу міністра оборони України щорічно видається „Біла книга”. В ній викладені основні пункти оборонної політики України. Саме „Біла книга” робить українську оборонну політику максимально відкритою для громадян України і міжнародної спільноти. [28]

Здійсненню демократичного цивільного контролю над сектором оборони сприяє Громадська рада при Міністерстві оборони України. До її складу входять представники восьмидесяти громадських, профспілкових організацій та засобів масової інформації. На засіданнях Громадської ради обговорюються питання утилізації надлишкового озброєння та боєприпасів, військово-патріотичного виховання молоді, комплектування армії військовослужбовцями за контрактом, виховання військовослужбовців. [29]



Робляться інші кроки до утвердження престижу української армії, збільшення поваги до військових. З 1 травня 2007 року підвищено рівень грошового забезпечення всіх категорій військовослужбовців на 25-145 %, а з 1 січня 2008 року – ще на 12-15 %. Ліквідовані диспропорції у грошовому і страховому забезпеченні військовослужбовців Збройних Сил порівняно з іншими силовими структурами держави. Запроваджені та неухильно дотримуються засади прозорості в обліку та розподілі житла. У 2012 році на будівництва житла для військовослужбовців видатки зростуть на 500 мільйонів гривень. Це дасть змогу збудувати понад 2000 квартир. [30] У 2007 році завершено перехід до забезпечення харчування у Збройних Силах комерційними структурами. [31] Важливим на шляху розбудови армії нового зразка, досягнення європейського рівня соціальних стандартів для військовослужбовців є підвищення їх грошового забезпечення. З листопада 2010 року – підвищився рівень грошового забезпечення військовослужбовців шляхом підвищення розміру щомісячної премії. З цього ж часу майже 50 тисяч військовослужбовців за контрактом почали годувати обідом за державні кошти. [32] Суттєве зростання заробітної плати українським військовикам заплановане і на 2012 рік. [33]

Одним із суттєвих стримуючих чинників військової реформи є проблема утилізації застарілої техніки, озброєння, надлишкових боєприпасів. Утилізація боєприпасів – проблема більш актуальна для України, ніж для решти країн колишнього Варшавського блоку. Адже саме в Україну були вивезені боєприпаси військ СРСР, розквартированих у країнах Центральної та Східної Європи. За відсутності достатньої кількості підготовлених сховищ боєприпаси часто складувалися за тимчасовими схемами просто неба. Внаслідок цього вони втратили придатність до безпечного перевезення до місць утилізації. Ряд резонансних аварій, зокрема в 2003 році в Артемівську, в 2004 році в Новобогданівці, в 2005 році в Цвітосі, в 2008 році біля Лозової, ще раз засвідчили зв'язок цієї

проблеми з національною безпекою держави. Виникла загроза не лише стратегічно важливим об'єктам та довкіллю, але й цивільному населенню.

Нині у Збройних Силах України на 184 об'єктах зберігання знаходяться близько 2,5 мільйона тонн ракет та застарілих боєприпасів. Більшість з них утворилася наприкінці 80-х років минулого століття, коли зі Східної Європи виводили війська колишнього Радянського Союзу. Понад 300 тисяч тонн ракет і боєприпасів становлять реальну загрозу та потребують негайного знищення. Зберігання такої кількості надлишкових озброєнь, техніки та боєприпасів вимагає значних бюджетних витрат - понад 76 мільйонів гривень на рік, відволікає великі людські ресурси - понад 12 тисяч осіб, а головне – підвищує ризики для населення та соціальну напруженість у місцях їх зберігання.

Для залучення додаткових технологічних і фінансових ресурсів, необхідних для утилізації запасів озброєнь, військової техніки, боєприпасів і рідкого ракетного палива Міністерство оборони України активно використовує можливості НАТО, ЄС, ОБСЄ та інших міжнародних організацій. Північноатлантичний альянс, зокрема, запропонував Україні проект з утилізації надлишкових запасів боєприпасів, легких озброєнь і стрілецької зброї та переносних зенітно-ракетних комплексів. Першу фазу проекту було завершено 30 квітня 2011 року. Згідно з планом друга фаза проекту триватиме три роки і шість місяців. За цей час планується знищити 366 тисяч одиниць легкої стрілецької зброї, 76 тисяч тонн звичайних боєприпасів, 3 мільйони одиниць протипіхотних мін. [34]

Прискорення процесу утилізації, надлишкових озброєнь, військової техніки сприятиме підвищенню рівня безпеки населення, вивільненню та рекультивациі територій військових частин, що підлягають розформуванню або переформуванню під час реорганізації Збройних Сил. Це сприятиме зменшенню витрат на утримання надлишкової військової техніки, інфраструктури та обслуговуючого персоналу, підвищенню довіри до планів

України з роззброєння, налагодженню партнерських стосунків і залученню додаткових джерел фінансових ресурсів.

Кордон М.В. - завідувач  
кафедри історії України  
Житомирського державного  
університету  
імені Івана Франка

#### Література

1. Україна – НАТО в запитаннях і відповідях. Черкаси, 2006, с.47-48; Військово-технічна політика країн-членів НАТО: організаційні аспекти співробітництва України з Альянсом. Науково-інформаційний збірник. Випуск 10. К., 2005, с.170; Горбулін Володимир. Бачити перспективи ОПК у світових структурах безпеки. Євроатлантикінформ, 2005, № 3, с. 5.
2. Терещенко Володимир. Військово-технічне співробітництво: стан і перспективи розвитку. // Україна – НАТО. – 2007. – № 5. – с. 10.
3. Кузнецов Едуард. Державна політика розвитку ракетно-космічної галузі України: міжнародний аспект. Євроатлантикінформ, 2005, № 3, с. 51, 52.
4. Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України.// Збірник наукових праць. Випуск 1. – К., 2007.- с. 70.
5. Актуальні проблеми формування і реалізації військово-технічної політики України в контексті європейської і євроатлантичної інтеграції // Науково-інформаційний збірник. – Випуск 6. – К., 2005. – с. 90.
6. Урядовий кур'єр, 25 листопада 2010 року.
7. Основи державного управління процесами формування і реалізації оборонної політики України. - К., 2007. – С.147; Сунгуровський Микола. Стан і проблеми розвитку ОПК України. Євроатлантикінформ, 2005, № 3, с. 43.
8. Терещенко Володимир. Військово-технічне співробітництво: стан і перспективи розвитку. // Україна – НАТО. – 2007. – № 5. – с. 6.
9. Терещенко Володимир. Військово-технічне співробітництво: стан і перспективи розвитку. // Україна – НАТО. – 2007. – № 5. – с. 6.
10. Військово-технічна політика країн-членів НАТО: організаційні аспекти співробітництва України з Альянсом. // Науково-інформаційний збірник. – Випуск 14. – К., 2005. – С. 116-117.
11. Урядовий кур'єр, 3 квітня 2008 року; 30 жовтня 2010 року.
12. Урядовий кур'єр, 6 січня 2011 року.
13. Шекера Олег. Стратегічний курс медичного забезпечення збройних сил країн НАТО. В кн.: Вісник наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Випуск 2. Івано-Франківськ, 2009, с. 161.
14. Леонов В.В., Маркелов В.М. „Воєнна доктрина України” та „Біла книга України” – програмні документи реформування Збройних Сил. Стратегічна панорама. – 2004. - № 4. – с. 97.
15. Невідома Ніна. Трансатлантична співпраця оборонно-промислового комплексу. // Україна - НАТО. – 2005. - №2. – С. 38; Актуальні проблеми удосконалення системи військово-технічного співробітництва України. // Науково-інформаційний збірник. – Випуск 14. – К., 2005. – С. 74.

16. Оленів Володимир. Україна-НАТО: проблеми реформування військової сфери. В кн.: Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України. // Збірник наукових праць. – Випуск 5. – К., 2005. – С. 289-290.
17. Урядовий кур'єр, 16 лютого 2012 року.
18. Урядовий кур'єр, 24 лютого 2012 року.
19. Біла книга. 2005. Оборонна політика України. – С.12, 28.
20. Біла книга 2007. – Оборонна політика України. К., 2008, с. 14, 38.
21. Вагапов Володимир. Економічна спроможність країни – визначальний фактор формування державної оборонної політики. Економічний часопис – XXI, 2008, № 9-10, с. 37.
22. Урядовий кур'єр, 19 листопада 2011 року.
23. Корнійчук Олександр. Стратегія реалізації національних інтересів – конкурентоспроможна модель дій. // Економічний часопис. – XXI. – 2007. - № 5-6. – С.37; Гайдар В.А. Розбудова Збройних Сил посткомуністичної Польщі як джерело досвіду реформування Збройних Сил України. В кн.: Актуальні проблеми державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції. // Збірник наукових праць. – Випуск 15. – К., 2005. – С. 51.
24. Урядовий кур'єр, 30 березня 2012 року.
25. Біла книга, 2007. Оборонна політика України. К., 2008, с. 15.
26. Біла книга, 2007. – Оборонна політика України. К., 2008, с. 9-10.
27. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. К., 2007, с.78.
28. Зуйко Олег. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України. Економічний часопис. – XXI. 2006, № 9-10, с. 10.
29. Україна в системі євроатлантичної безпеки. Дніпропетровськ, 2008, с. 347.
30. Урядовий кур'єр, 16 лютого 2012 року.
31. Біла книга. 2007. – Оборонна політика України. К., 2008, с. 12, 14.
32. Урядовий кур'єр, 19 листопада 2010 року.
33. Урядовий кур'єр, 24 лютого 2012 року.
34. Урядовий кур'єр, 21 березня 2012 року.